

SHASHMAQOM (SIX MAQAM)BRANCH, NAMUD

**Associate professor of the Department of vocal and Instrumental
Performance of Fergana State University A. T. Karimov**

Annotation: this article provides a scientific basis for the importance of Uzbek musical art in raising the spiritual level of our people in the past and now, and the process of formation of Uzbek musical culture. The article extensively covers the shashmaqom,(six Maqam)branch, namudlari khaki.Restoring the traditions of musical performance of the past, preserving them in a modern way the presentation of Uzbek Shashmakom works in foreign countries preserving the spiritual heritage of the people and bringing it to the next generations the main task is to analyze the place of music culture in the life of society.

Keywords: Shashmaqom, tributaries,namuds, six Maqam,shashmaqom singing sections, Sarahbor, interpretation, prose and Ufar section. Dugox, Segox, Baèt, Navo, Uzzol, Ushshaq, Oraz, Nasrullovi, Mukhayyari Chorgox namud

Маълумки, ўзбек мусиқа [маданияти анъаналарга бой](#), жанрлар ҳам хилма-хилдир. Шунга қарамай улар орасидан мақомлар мусиқа меросимизда жуда катта ўрин тутди. Бу борада ўзбек мусиқа меросининг [асрлар давомида ривожланиб](#), мукаммаллашиб келаётган профессионал тури – «Шашмақом» алоҳида ўрин тутди. Бухоро «Шашмақом» халқимизнинг [фалсафий тафаккурини](#), ўзлигини ва қалбини ифода этадиган беназир маданий мерос ҳисобланади. У жаҳон мусиқий маданиятининг узвий қисмидир. «Шашмақом»сиз жаҳон мусиқа хазинаси кемтик бўлиб қоларди, десак, муболага булмайди. Унинг “ ЮНЕСКО” жаҳон номодий маданий мероси рўйхатидан ўрин олгани ҳам бунинг яққол исботидир. Ҳозирги кунда мамлакатимизда ушбу санъатни асраб авайлаш ва ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Президентимизнинг 2017-йил 17-ноябрдаги «Ўзбек мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари туғрисида»ги қарор ва 2018-йил 6-апрелдаги «Халқаро мақом санъати анжуманини ўтказиш туғрисида»ги қарорларининг қабул қилиниши бу борада муҳим дастурий амал бўлди. Халқимизнинг Номодий маданий меросларидан бири ҳисобланмиш ўзбек анъанавий кўп асрлик тарихга эга. Анъана ибораси фақатгина мусиқа соҳасида эмас балки бошқа соҳаларда ҳам кенг қўлланилади. Анъанавий

мусиқа деганда халқимиз томонидан яратилган узоқ вақтлар давомида устозлардан шогирдларга ўтиб сайқалланиб бизгача етиб келган анъана тусига кирган мумтоз мусиқаларимизни айтишимиз мумкин. Халқимиз яратган мумтоз асарларини ўзимизнинг мумтоз мусиқамиз деб атаймиз. Чунки бу асарлар халқимизнинг етук созанда ва бастакорлари томонидан яратилган.

Шашмақом тожикча сўз бўлиб, олти мақом маъносини англатади. Шашмақом ижроси қадимдан бастакорлик анъаналари натижасида дунёга келган ва халқ бастакорлари ижодининг махсулидир. Бастакор сўзи форсий атама асосида боғловчи деган маънони англатади. Барча мақом туркумлари ижроларининг шўбаларини қайсидир бир бастакор яратган ва халқона бўлганлиги учун халқ мулкига айланиб кетган. Шунингдек, бунинг натижасида мақом йўллари бойиб бораверган. Хозирда ҳам бу анъана давом этмоқда. Шашмақом ўзбек мусиқий маданиятида беқиёс ўринга эга ва халқимиз мусиқий меросининг асосини ташкил этади. Унинг таркибида 250га яқин мушкулот (чолғу) ва наср (ашула) йўллари бўлиб, буларнинг барчаси аниқ лад ва услублар асосида бир-бирига боғлангандир.¹ Шашмақом таркибида ўзига хос шаклдаги йирик туркумлар бўлиб, улар Бузрук, Рост, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Ироқ деб номланади. Буларнинг ҳар бири 20тадан 45 тагача катта ва кичик хажмдаги мақом йўлларида иборатдир. Шашмақомдаги ҳар бир туркум якка куй ва ашулалар тарзида созанда, хонанда ва дасталар томонидан ижро этилган ва ҳозир ҳам ижро этилади. Мақомларнинг ҳар бири икки бўлимдан иборат бўлиб, улар чолғу ва ашула бўлимларга ажралади. Юқорида айтганимиздек, мушкулот ва наср деб аталади. Мақомларнинг мушкулот қисмида бир хил ном билан айтадиган чолғу қисмлари мавжуд бўлиб, оханглари турлича бўлади, лекин усули бир хил чалинади. Улар Тасниф, Таржи, Гардун, Мухаммас, Сақил деб номланади. Мақомларда номдош бўлмаган чолғу қисмлар ҳам учрайди. Масалан, Навода - Нағмаи Ораз, Дугоҳда Пешрави Дугоҳ ва Самои Дугоҳ, Сегоҳда - Хафифи Сегоҳ ва хоказо. Ҳар бир чолғу қисм хона ва базғўйлардан ташкил топган. «Хона» - уй маъносини билдириб, куйнинг ўзгарувчан бўлагидир. Бунда куй

1. ¹ И. Ражабов. Мақомлар. Т., 2006

мазмуни янгича услубда авж томон харакатланиб, бош пардага қайтиб тушади ва мазмунан бойиб боради. «Бозгўй» - «қайтариқ» маъносини англатади, бунда куй хоналаридан сўнг такрорланади ва тугалланади. Яна ижроларнинг такомиллашувида «пешрав» куй қисмлари катта ахамият касб этади. Пешрав - олдинга юривчи маънони беради ва куйнинг турли баландликларида бир неча марта такрорланади ва бозгўйга уланиб кетади.

Шашмақомнинг наср (ашула) бўлимининг шўбалари ҳам бастакорлик ижодининг махсулидир. Бунда 200 дан ортиқ турли шаклдаги ашулалар мавжуд бўлиб, улар асосида ҳам бастакорлар томонидан юзлаб куй ва ашулалар яратилган.

²Шашмақомнинг ашула бўлимлари анчагина мураккаб шаклдаги шўбалардан таркиб топган ва асосан, бир-биридан ажралиб турадиган икки хил шўбалар гуруҳига бўлинади. Биринчиси _ Сарахбор, Талқин, Наср ва Уфар қисми. Иккинчисининг эса асосан, Савт - мўғулча шаклидаги шўбалар киради.

Ашула бўлими ижроларида намудлар катта ўрин тутаяди. «Намуд» - кўриниш, ўхшаш маъносин англатиб, маълум бир ашула қисмининг иккинчисида қайтарилиши тушунилади. Намудлар шашмақомнинг ашула бўлимида кўп учрайди. Булар Дугоҳ, Сегоҳ, Баёт, Наво, Уззол, Ушшоқ, Ораз, Насруллоҳи, Мухайяри Чоргоҳ намудларидан иборат бўлиб, буларнинг аталишидан мақомнинг қайси шўбасидан олинганини билиб олиш мумкин. Бир мақомдан олинган намуд иккинчи мақомда фойдаланилганда, шу мақом шўбасининг куй харакати, тузилиши ва доира усулларига мослаштирилади. Намудлар йирик шаклдаги халқ ашулаларида ҳам учрайди. Бундан ташқари, анъанавий қўшиқ ижросидаги асосий ишлатиладиган авжлар, яъни Зебо пари авжи, Турк авжи сингари авжлар ҳам намудлар вазифасини бажаради ва ижрога жило беради. Зебо пари авжи - Сегоҳ мақомидан ташқари барча мақомларда ишлатилади ва машхур авж саналади. Бу авжни исфаралик машхур хофиз Зебо пари яратган бўлиб, мақом ва анъанавий қўшиқ ижросига янгилик сифатида кириб келган ва машхур бўлиб кетган. Турк авжи деб номланувчи авж қадимий бўлиб, Бузрук ва Сегоҳ мақомлари шўбаларида фойдаланилган. Бундан ташқари, анъанавий қўшиқ ижросида ҳам жуда зарурий авж сифатида ишлатилади. Мазкур намуд ва авжлар мақом

² И. Ражабов. Мақомлар масаласига доир. Т., 1963

шўбаларида куй тузилмаларининг қонуний ривожланиши, куйнинг рухи, кийёфаси лад асосининг парда тузилиши ва доира усулининг хусусиятларига мослаб олинади. Улар турли усулдаги ашулаларда ўзига хос оханг билан жилоланади.

Юқорида айтганимиздек, Шашмақомнинг биринчи гуруҳ шўбаларига Сарахбор, Талқин, Наср, уларнинг тароналари ва Уфар қисмлари киради. Хар бир мақом туркуми Сарахбор билан бошланади. Сарахбор - тожикча «сар», яони бош, ахбор - арабча «хабар» маъносини беради ва бош ижро йўли мазмунини англатади. Олти мақомнинг хар бирида улар мақомлар номи билан кўшилиб, Сарахбор, Бузрук, Сарахбори Рост, Сарахбори Наво, Сарахбори Дугоҳ, Сарахбори Сегоҳ, ва Сарахбори Ироқ - деб номланади. Улар 11-14-15 бўғинли шеърый вазнда ижро этилади.

Талқин - арабча «тушунтириш» маъносини англатиб, бу шўба Ироқдан ташқари барча мақомларда учрайди ва Талқини Уззол, Талқини Ушшоқ, Талқини Баёт, Талқини Чоргоҳ, Талқини Сегоҳ деб юритилади. Талқиннинг тароналари эса, Сарахбордаги каби вазифани бажаради. Фойлатун-фойлатун-фойлатун-фойлун шеърый вазн билан ижро этилади.

³Наср - сочма маъносини англатиб, улар Шашмақомда ўн тўртта ном билан аталади:

Наср Уззол;

Наврўзи Сабо;

Орази Наво, Хусайний Наво;

Орази Дугоҳ, Хусайний Дугоҳ;

Наврўзи Хоро, Наврўзи Ажам;

Ироқ.

Бузрукда - Насруллои,

Ростда - Наср Ушшоқ,

Навода - Насри Баёт,

Дугоҳда - Насри Чоргоҳ,

Сегоҳда - Насри Сегоҳ,

Ироқда - Мухайяри

Улар мафойилун -

мафойилун - мафойилун вазнли шеърый туркумлар асосида ижро этилади.

Уфар - мақом ижроларининг яқунловчи қисми бўлиб, шўҳ доира усулида ижро этилади. Хар бир мақомнинг шўбалари ва уларнинг тароналари туркум тарзида ижро этилиб, уфар билан тамомланиб, охирги супориш билан яқунланади. Уфар ижроларида турли вазндаги шеърлардан фойдаланилади. Ашула бўлимнинг

³ Шашмақом. В 5т. Сост. Б. [Файзуллаев](#), Ф. Шаҳобов, Ш. Саҳибов. М., 1950-1967

иккинчи гурух шўбалари Савт ва мўғулчалар усулида ижро этиладиган ашула йўллари дир. Иккинчи гурух шўбалари беш қисмдан иборат бўлиб, асосан ашула йўллари дан иборат дир. Бундан ташқари, Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар шахобчалари ҳам мавжуд дир. Улар Рамал, Комил, Музорео, Ражаз, Мутроқий вазнидаги шеърлар билан ижро этилади. Иккинчи гурух шўбалари орасида Рок, Ироқи Бухоро, Мустаҳзоди Наво ўз тузилиши билан Савт мўғулча шўбалари дан фарқ қилади ва уларнинг бош қисмлари Сарахбор ва Талқин усуллари да ижро этилади.

Мақомлар ашула бўлимининг иккинчи қисм гуруҳига кирган шўбаларнинг орасида Моғулча номи билан машҳур бўлган ашула йўллари ҳам алоҳида ўрин тутлади. Бу шўбанинг Моғулча деб номланиши да жуда қадимий тарихий асосларга ега бўлса керак. Лекин тарихий манбалар да бу ҳақ да ҳеч қандай маълумот йўқ. Бу ном X аср бошлари да Ўрта Осиё ни босиб олган Мўғуллар империясининг ёки XVI аср да Ҳиндистон да Заҳриддин Бобур барпо этган “Буюк Моғуллар Империяси” га боғлиқ ҳол да юзага келган бўлиши эҳтимол. Ҳар ҳол да Шашмақом даги «Мўғулча» номлари мўғулча мусиқаси да машҳур бўлган доира усуллари усуллари га нисбатан берилган бўлса керак. Шундай қилиб Мўғулчалар шу номли доира усули га туширилган мақом шўбалари дир. Мўғулчалар ўзининг куй қиёфаси ва характери жиҳати дан Савтлар га ўхшайди. Савтлар билан Мўғулча усуллари ораси да фарқ улар суръатининг тез ёки сустлиги да дир. Мўғулча доира усули суръати Савтларники дан бир оз тезроқ дир. Мўғулчалар ижроси учун «Рамали мусаммани маҳзүф» деб аталадиган шеър вазни га мос ғазаллар дан фойдаланилади. Мўғулчалар Рост ва Ироқ мақомлари да учрамайди. Қолган мақомлар да эса улар қуйи даги ча яъни Мўғулчаи Бузрук, Мўғулчаи наво, Мўғулчаи Дугоҳ, Мўғулчаи Сегоҳ, деб мақомлар ни номи билан қўшиб айтилади. Мўғулчаларнинг ҳар бири да Савтлар даги каби Талқинча, Қашқарча, Соқийнома, Уфар дейилган шохобчалари бўлиб, Мўғулчаларнинг номи билан яни Талқинча Мўғулчаи Бузрук Қашқарчаи Мўғулчаи Наво Соқийномаи Мўғулчаи Бузрук. Қашқарчаи Мўғулчаи Наво Соқийномаи Мўғулчаи Дугоҳ Уфари Мўғулчаи Сегоҳ сифати да номланади. Бу ер да шу ни ҳам айтиб ўтиш керак ки Дугоҳнинг Мўғулчаси таркиби га бошқа шўбалар да учрамай диган ва Талқин доира усули да ижро этиладиган Қаландарий ва Самандарий номлари билан машҳур бўлган шохобчалар мавжуд. Худди шунингдек Мўғулчаи Сегоҳ да ҳалқ ораси да Каримқулбеги ёки

Сарпарда номлари билан машхур бўлган ҳамда Талқин доира усулида ижро этиладиган Нимчўпоний шохобчасини ҳам Талқин доира усулида ижро этиладиган Нимчўпоний шохобчасини ҳам учратиш мумкин. Мўғулчалар ўзининг куй асоси ва ҳаракати нуқтаи назардан Насрларга ҳеч ўхшамайди балки кўпроқ Сарахбор йўлларини эслатади. Улар мақомлардаги бошқа шўбалар каби ашулалардаги бир неча босқични ташкил этувчи куй тизилмаларидан таркиб топган. Мўғулчаларда намудлар таркиби ҳам турличадир. Мўғулчаи Бузрукда Уззол, Мухайяри Чоргоҳ намудлари Мўғулчаи Навода навонинг юқори пардаларидаги кўриниши баъзан эса Намуди Ораз Мўғулчаи Дугоҳда намуди Дугоҳда [баъзан Мухайяр](#), Мўғулчаи Сегоҳда эса Намуди Сегоҳ ва Авжи турк учрайди. Шуниси эътиборлики мақомларнинг Мўғулча Савт каби шўбаларида учрайдиган намудлар уларнинг Талқинча Қашқарча Соқийнома ва Уфарларида ҳам бўлиши шарт. Лекин баъзан устоз ҳофизлар ашулани қисқартириш мақсадида мақомларнинг бошқа шўбаларидаги бўлганидек баъзи намудларни тушириб қолдирганлар. Мўғулчалар ва уларга кирган шохобчаларнинг куй тузилмаси мураккаб бўлсада ўзининг ёкимлилиги билан шинавандаларга жуда манзур бўлиб келган. Мўғулчаи Бузрук Сарахбори Бузрукнинг маълум вариантыдир. Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, Бадиий ижодиётнинг ажралмас таркибий қисмларидан бири бўлган ўзбек мусиқа санъати кўп асрлик тарихий йўлни босиб ўтди. У шакл жиҳатдан хилма - хил, мазмун жиҳатдан эса бой бўлиб, ўзининг баркамол анъаналарини яратди. Ушбу санъатнинг улкан жабҳалари – халқ мусиқа ижодиёти, мумтоз мусиқа жанрлари ва бастакорлик ижодиёти асрлар оша сақланиб, ривож топиб келмоқда. У доимо ижодкор аҳлининг оғзаки анъанаси маҳсули бўлиб, ҳамиша бойиб, мунтазам равишда улканлашиб келган. Миллий анъаналарни асрашда ва ёш [авлодга етказишда етук созанда](#), хонанда ва [бастакорларнинг ижрочилик](#), устозлик ва ижодкорлик фаолиятлари миллий мусиқамизни ривожланишида катта аҳамият касб этади. Президентимиз Шавкат Миромонович, Мирзиёев айтганларидек, Халқимиз бадиий тафаккурининг маҳсули бўлган "Шашмақом", яъни, олти мақомни, таъбир жоиз бўлса, олти азим дарёга қиёслаш мумкин. Бу дарёлар асрлар давомида жаҳон маданият уммонига қуйилиб, уни ҳар томонлама тўлдириб, бойитиб келмоқда. Шунинг учун ҳам бу муаззам мусиқий дурдона ЮНЕСКО томонидан жаҳон маданий мероси рўйхатига киритилгани чуқур

маъно ва аҳамиятга эга, халқимизнинг таянчи аждодларимиз қолдирган маънавий мероснинг ўзи катта бир хазина. Бу хазинадан мустақиллигимизни мустаҳкамлашда, маънавий баркамол инсонни тарбиялашда оқилона фойдаланишимиз лозим. Қадимий ёзувлар, битиклар, халқ оғзаки [ижоди намуналари](#), улуғ шоир ва мутафаккирларимиз яратган дунёвий [билим ва бадий асарлар](#), Қуръони Карим, ҳадис, ва бошқалар бизнинг бой маънавий меросимиз ҳисобланади. Улар инсон ички дунёсининг, руҳиятининг, маънавиятнинг сайқал топишига қаратилган. Келажакда хонанда, созанда ва бастакорларнинг ижодий фаолиятини янада кенг ўрганиш, янгиликларни ёритиш керак. Мақсадга мувофиқ тарзда келгуси авлод вакилларига уларни етказиш мақсадида ижро йўллари сақлаган холда асарларни нота тўпламлари тарзида чоп этишни мақсад қиламиз. Зеро, махсус илмий ва амалий ишларнинг натижалари ўзбек миллий мусиқамизни мавқеи ва кўламини англашда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати :

1. И. Ражабов. Мақомлар. Т., 2006
2. И. Ражабов. Мақом асослари. Т., 1992
3. И. Ражабов. Мақомлар масаласига доир. Т., 1963
4. Karimov, A. (2022). GENERAL FUNDAMENTALS OF UZBEK CLASSICAL MUSIC. *Science and Innovation*, 1(6), 317-322.
5. Karimov, A. (2022). O'ZBEK MUMTOZ MUSIQASINING UMUMNAZARIY ASOSLARI. *Science and innovation*, 1(C6), 317-322.
6. Исаков, У. Т. (2022). ЎЗБЕК МУСИҚА МАДАНИЯТИ РИВОЖЛАНИШ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ, МАНБАЛАРИ ҲАМДА УНИ ЎРГАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ. *Science and innovation*, 1(1), 625-636.
7. Isakov, U. T. (2022). SOCIAL PHILOSOPHICAL GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF UZBEK MUSIC CULTURE. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 589-594.
8. Mahmudovich, N. A. (2023). SOME ASPECTS OF THE CONCEPT OF SPIRITUAL RENEWAL IN UZBEKISTAN. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 16, 46-52.
9. Нурмухамеджанов, А. (2022). ЁШЛАР ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА БЎШ ВАҚТДАН ФОЙДАЛАНИШ. *Oriental renaissance:*

- Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 442-446.
10. Djalalova, N. (2022). МУСИҚИЙ ВА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ АСОСЛАРИ. *Science and innovation*, 1(B8), 478-481.
 11. Djalalova, N. (2022). FUNDAMENTALS OF MUSICAL AND PEDAGOGICAL SKILLS. *Science and Innovation*, 1(8), 478-481.
 12. Kirgizov, I., Kirgizov, I., Najmetdinova, M., & Atabayeva, S. (2022, February). THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC CULTURE. In *Archive of Conferences* (pp. 57-60).
 13. Kirgizov, I., Imyaminovich, K. I., Nurmammedjanov, A., Sotvoldievich, S. B., Mamasodikovna, N. M., & Juraevna, A. S. (2021). The Pleasure of Singing, Listening and Understanding Navoi. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 2410-2413.
 14. Шокиров, Т. Н. (2022). ВОРИСИЙЛИКМИЛЛИЙ МАДАНИЯТНИНГ ТАЯНЧИ. *Science and innovation*, 1(Special Issue 2), 581-583.
 15. Шокиров, Т. Н. (2022). ВОРИСИЙЛИК ВА МИЛЛИЙ МАДАНИЯТ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 457-464.
 16. Shakirov, T. N. (2022). SUCCESSION IS THE MAIN PRINCIPLE OF DEVELOPMENT OF NATIONAL MUSIC CULTURE. *Oriental Journal of Social Sciences*, 2(06), 1-10.
 17. Normuhammatovich, S. A. (2022). O'QUVCHILARDA MILLIY MUSIQA ESHITISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. *Science and innovation*, 1(B2), 259-263.
 18. Sultonov, A. (2022). MUSIQIY IDROKKA TA'SIR ETUVCHI TRANSFORMATSION TENDENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 314-323.
 19. Ataboyeva, S., & Ergashev, A. (2023). THE PLACE OF NATIONAL INSTRUMENTS IN THE ART OF MUSICIANS. *Science and innovation*, 2(C1), 38-41.
 20. Абдисатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 602-605.
 21. Abdusattorov, A. (2022). DIMITRIY DIMITRIYEVICH SHOSTAKOVICH

IJODIDA POLIFONIYA. *Science and innovation*, 1(B6), 430-432.